

MEDIUM AEVUM

УДК 94 (398.6+437) “9”

“EX PAGANIS CHRISTIANOS ESSE PATRAVIT”: КОГО ВІДПРАВИВСЯ ХРИСТІЯНІЗУВАТИ НІТРАНСЬКИЙ ЄПІСКОП ВІХІНГ?*

Остап КАРДАШ

Державний вищий навчальний заклад

“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,

кафедра всесвітньої історії,

Центр медієвістичних студій,

вул. Т. Шевченка 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна

e-mail: ostap.kardash@gmail.com

DOI: [10.15330/gal.33.7-26](https://doi.org/10.15330/gal.33.7-26)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4250-6187>

Стаття присвячена проблемі визначення географічних меж місіонерської діяльності нітранського єпископа Віхінга після його висвячення у Римі папою Іоаном VIII у 880 р. Шляхом перехресного аналізу агіографічних текстів, епістолярних джерел та інших наративів кінця IX – першої половини X ст., а також окремих археологічних пам'яток автор намагається реконструювати характер церковно-політичних взаємин держави великоморавського князя Святоплука останньої чверті IX ст. із сусідніми gentes і визначити, ким був згаданий у листі баварського єпископату до папи Іоана IX “neophita gens”, до котрого, з волі Святоплука та папи Іоана VIII, відправився з місією нововисвячений єпископ Віхінг. Незважаючи на те, що населення новозавойованих чи інкорпорованих великоморавським князем територій не завжди було язичницьким чи неофітським, експансійна політика Святоплука зазначеного періоду переважно супроводжувалася християнізаційними, або ж євангелізаційними місіями духівництва з моравського архієпископства Мефодія та його суфраганів, одним з яких і був нітранський єпископ Віхінг. Автор приходить до висновку, що місія останнього у перші роки після отримання єпископського сану у Римі у 880 р. скеровувалася на землі Потисся, завойованого Святоплуком близько 881/882 р. і цілком вписувалася у контекст експансійної політики правителя Великої Моравії.

***Ключові слова:** Нітранське єпископство, баварський єпископат, Віхінг, “neophita gens”, болгари, Потисся.*

Проблема ідентифікації згаданого у листі баварських єпископів до папи Іоана IX (*Johannes*, 898–900) 900 р. “*neophitae gentis*”¹, у володіння якого великоморавський князь Святоплук (*Zuentibald*, 844–894) відправив з християнською місією нововисвяченого нітранського єпископа Віхінга (*Wichingus*, † після 900 р.), давно відкрита для дискусій в історіографічній площині. Наприкінці XIX – у першій половині XX ст. дане питання знаходилося на маргінесах наукових студій польських істориків: Кароля Потканського (Краків)² та Юзефа Відаєвича (Познань, Краків)³. У 1960-х рр. частково його порушив Генріх Ловм'янський (Вільно, Познань) у контексті широкого дослідження з історії ранньосередньовічного слов'янства⁴. На

* Реалізувати дане дослідження вдалося завдяки участі у “*Стипендійній програмі для молодих науковців Уряду Республіки Польща*” (“*Program Stypendialny Rządu RP dla Młodych Naukowców*”), координованій *Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego*, упродовж 2019–2020 рр. (Варшава, Краків).

¹ *Bavorský episkopát si stěžuje Janu IX. na Moravany a zřízení arcybiskupství na Moravě a tří jemu podřízených biskupství. MMFH / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. T. 3 : Diplomata, epistolae, textus historici varii. S. 237–238.*

² *Potkański K. Kraków przed Piastami. Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1897. S. 87.*

³ *Widajewicz J. Państwo Wiślan. Kraków : Wydawnictwo Studium Słowiańskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1947. S. 72–74, 113.*

⁴ *Łowmiański H. Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970. T. 4, cz. 2 : Okres lechicki (ciąg dalszy). S. 333–334, 477.*

сучасному етапі більш детально означену проблематику вивчали: польський медієвіст Кжиштоф Полек (Краків)⁵, чеський історик Душан Тржештик (Прага)⁶, словацький історик Ян Штайнгюбель (Братислава)⁷, а також, меншою мірою, інші словацькі медієвісти Матюш Кучера (Братислава)⁸ та Мартін Гомза (Братислава)⁹.

Однак, попри оригінальність, доказовість та методологічне підґрунтя, а відтак неабияку наукову вартісність своїх висновків, дослідники у переважній більшості обмежуються лише отождненням згаданого “*neophitae gentis*” з населенням тих чи інших сусідніх територій, завойованих великоморавським князем Святоплуком в останній чверті IX ст., локалізуючи на них місіонерську діяльність єпископа Віхінга, одного з найголовніших антагоністів моравського архієпископа Мефодія (*Methodius*, 815–885 pp.), на початку 880-х pp. Натомість у багатьох аспектах історія місіонерської подорожі нітранського єпископа до “*neophitam gentem*” залишається недостатньо вивченою. В окремих випадках визначення географічних меж місійної діяльності Віхінга, на наш погляд, проведене недостатньо чітко; майже зовсім недосліджена проблема взаємозв’язку місії єпископа Нітри з експансійною політикою Святоплука; дискусійним залишається питання про рівень евангелізації населення завойованих чи інкорпорованих великоморавським князем територій, де евентуально міг виконувати свій перший єпископський обов’язок Віхінг після висвячення у Римі у 880 р.

Окреслене коло проблем не лише актуалізує нинішнє дослідження, а й формує цілий комплекс його завдань. Тож вважаємо за доцільне ще раз глибше проаналізувати питання, ким був згаданий “*neophita gens*”, до котрого з єпископською місією відправився нітранський ієрарх Віхінг.

* * *

Після заключення мирного договору зі східнофранкським королем Людовіком Німецьким (*Hludowicus*, 804/805–876) у місті Форхгайм 874 р. великоморавський князь Святоплук отримав змогу розгорнути широкомасштабну експансійну політику. В останній чверті IX ст. східні кордони володінь Святоплука сягали майже Верхнього Подністров’я¹⁰, охоплюючи землі у верхній течії Вісли¹¹ та, очевидно, поблизу витоків річок Бугу і Стиру¹², а також Верхнього Попруття¹³. Тобто саме тоді до сфери впливу великоморавського князя увійшли окреслені вище

⁵ Polek K. Państwo wielkomorawskie i jego sąsiedzi. Kraków : Wydawnictwo Naukowe WSP, 1994. S. 52–54.

⁶ Тржештик Д., Достал Б. Великая Моравия и зарождение Чешского государства. *Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне VI–XII вв.)* / отв. ред. Г. Г. Литаврин. Москва : Наука, 1991. С. 91; Třeštík D. Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935). Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997. S. 281; Třeštík D. Powstanie Wielkich Moraw. Morawianie, Czesi i Europa Środkowa w latach 791–871. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2009. S. 62–64, 185–190.

⁷ Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. 2. rozšírene vydanie. Bratislava : Rak, 2016. S. 209–213.

⁸ Kučera M. Král Svätopluk (830?–846–894). Martin : Matica slovenská, 2010. S. 74.

⁹ Homza M. Stredná Európa I. Na začiatku stredoveku. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014. S. 181.

¹⁰ Филипчук М. Слов’янські поселення VIII–X ст. в українському Прикарпатті. 2-ге вид. Львів : Астролябія, 2014. С. 140.

¹¹ Седов В. Славяне в раннем Средневековье. Москва : Институт археологии РАН, 1995. С. 286; Homza M. Stredná Európa... S. 108–109, 313. Триває, однак, дискусія щодо форми залежності, в якій знаходилися окреслені вище землі: чи були вони безпосередньо приєднані до держави Святоплука, чи перебували лише у трибутарній залежності від Великої Моравії (див.: Kožiak R. Cyrilometodské kresťanstvo v Malopoľsku vo svetle najnovších výskumov. *Ročenka katedry dejín FHPV PU 2003* / ed. M. Pekár. Prešov, 2003. S. 11).

¹² Paszkiewicz H. Początki Rusi / z rękopisu przygotował K. Stopka. Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1996. S. 88; Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 335, 493.

¹³ Войтович Л. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього Середньовіччя. *Україна в Центрально-Східній Європі: з найдавніших часів до кінця XVIII ст.* Київ, 2004. Вип. 4. С. 121; Войтович Л. Карпатские хорваты. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2 : История.* Санкт-Петербург, 2005. Вып. 1. С. 140.

терени віслян й, можливо, лендзян, бужан і карпатських хорватів¹⁴. Пізніше Святоплек спрямував свої зусилля, в основному, на інкорпорацію чеських земель, а також завоювання полабських сербів і Паннонії¹⁵.

У 880/881–882 рр. згаданий моравський володар вів боротьбу з болгарами за територію Потисся¹⁶. Анонімний автор “*Життя Мефодія*” (бл. 885/886 р.) повідомляв про “с(ва)топлькоу воюующоу на погани”¹⁷, не вказавши їхньої точної назви. Найправдоподібніше, ці племена населяли терени Потиської низовини¹⁸. Згаданих поган польський історик Вітольд Хжановський помилково ототожнив з віслянами, підкореними Святоплеком, вважаючи, що Потисся до великоморавських володінь приєднав ще князь Ростислав (*Rasticius*, бл. 820–870)¹⁹. Натомість Г. Ловм’янський мав рацію, ідентифікуючи цих поган зі слов’янами Потисся, що перебували під зверхністю болгар²⁰. Останні, без сумніву, володіли на той час південною та східною частиною Карпатської улоговини²¹. З тексту “*Життя Мефодія*” зрозуміло, що моравський правитель успішно завоював згадані племена²², після чого, найочевидніше, наступила їх християнізація. Погоджуємося з твердженням К. Полека, що зі згадкою автора “*Життя Мефодія*” про поган, підкорених Святоплеком, пов’язаний фрагмент листа-петиції баварських єпископів 900 р., адресованого папі Іоану ІХ²³: “Попередник ваш (папа Іоан VIII (*Johannes*, 872–882) у 880 р. – О. К.), волею князя Святоплека, Віхінга висвятив на єпископа та до того стародавнього

¹⁴ Любавській М. Історія западныхъ славянъ (прибалтійських, чеховъ и поляковъ). Изд. второе. Москва : Изданіе М. и С. Сабашниковыхъ, 1918. С. 29; Седов В. Славяне в раннем Средневековье... С. 341; Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 47–49; Войтович Л. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку... С. 121; Бенда М. Християнізація польських земель. *Україна в Центрально-Східній Європі: з найдавніших часів до кінця XVIII ст.* Київ, 2006. Вип. 6. С. 134; Homza M. Stredná Európa... S. 108–109, 313; Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki król wielkomorawski (ok. 844–894). Kraków : Avalon, 2016. S. 73–98.

¹⁵ Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 50–60; Kučera M. Král Svätopluk... S. 74–93; Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 57–68, 151–162.

¹⁶ Marsina R. Metodov boj. 3. vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2012. S. 111; Тржештик Д., Достал Б. Великая Моравия... С. 91; Тřeštík D. Počátky Přemyslovců... S. 281; Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 52–54. Про експансію Святоплека у басейні Тиси. Див. також: Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 331–332, 350; Kučera M. Král Svätopluk... S. 88–93; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 209–211.

¹⁷ Žitije Mefodija. *Magna Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* (далі – *MMFH*) / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967. T. 2 : Textus biographici, hagiographici, liturgici. S. 156.

¹⁸ Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 477; Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 52.

¹⁹ Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 88–89.

²⁰ Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 477.

²¹ Třeštík D. Powstanie Wielkich Moraw... S. 253. Про присутність болгар у Карпатському регіоні, зокрема на Потиссі, а також про моравсько-болгарський фронтір також див.: Steinhübel J. Velká Morava a Bulharsko v době Rastislava a Svätopluka. *Svätopluk 894–1994. Materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV. Nitra 3–6 Október 1994* / ed. R. Marsina, A. Ruttkay. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1997. S. 207–211; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 209–211; Marek M. Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin : Matica slovenská, 2006. S. 28; Leciejewicz L. Nowa postać świata. Narodziny średniowiecznej cywilizacji europejskiej. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007. S. 363–364; Dimitrov D. Boris I. Bulharský a Svätopluk I. Velkomoravský v reálnom a imaginárnom svete stredoveku. *Svätopluk v európskom písomníctve. Štúdie z dejín svätoplukovskej legendy* / ed. M. Homza et al. Bratislava : Post Scriptum, 2013. S. 162–164.

²² Žitije Mefodija... S. 156. Див. також: Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 52. Болгарський князь Борис (*Борис I Михаил*, бл. 828–907) залишався союзником східнофранкського короля Арнульфа (*Arnulfus*, бл. 850–899) у його війні з великоморавським князем Святоплеком за Паннонію (880–885) принаймні до 882/883 р., коли болгарські війська здійснили останнє масштабне вторгнення у володіння Моймировичів (очевидно, на територію Нітрави), після чого покинули Нижню Моравію та Потисся (див.: Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 154–155, 164).

²³ Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53.

Пассауського єпископства в жодному разі його не відправив, але до певного новонаверненого народу, який сам князь у війні підкорив і досягнув того, щоб з поган християнами стали”²⁴.

Центром єпископства, яке зайняв Віхінг у 880 р., була Нітрава (сучасне словацьке місто Нітра)²⁵, на основі чого виникає припущення, що згаданий у процитованому вище листі “*neophita gens*” проживав неподалік від Нітранського діоцезу: можливо, на теренах Чеської улоговини, у верхній течії Вісли, на півночі Паннонії²⁶, або на території Верхнього Потисся²⁷.

Чи був єпископ Віхінг “въ вислѣ”?

К. Потканський та Ю. Відаєвич раніше помилково ідентифікували окреслений баварськими єпископами “*neophita gens*” з вісянами²⁸. Останнім часом це твердження підтримали також М. Кучера²⁹ та М. Гомза, який вважає, що Святоплук відправив єпископа Віхінга у заслання “до новонаверненого народу”, під яким слід розуміти вісян³⁰.

У вищезгаданому “*Житті Мефодія*” справді знаходимо окрему, відмінну від попереднього фрагменту, інформацію про військову кампанію великоморавського правителя Святоплука у володіння вісян і про хрещення місцевого анонімного князя: “поганьскъ князь, сильнь вельми, сѣда въ вислѣ, роугашеса крьс(ти)яномъ и пакости дѣаше. пославъ же къ нему (Мефодій – О. К.) рече: добро ти са кр(ь)сти(ти), с(ы)ноу, волею своєю на своєи земли, да не илѣеєнь ноудьми крьщєнь боудєши на чужєи земли и поманєши ма, єже и бѣст(ь)”³¹. Однак ототожнення “*neophitae gentis*”, згаданого у листі баварського єпископату 900 р., з вісянами є помилковою³² з огляду на те, що сам лише анонімний володар вісян, згідно із “*Житієм Мефодія*”, був узятий у полон й охрещений “на чужєи земли” – у Великій Моравії³³, очевидно, котримись з учнів архієпископа Мефодія³⁴. Деякі історики вважають, що після цього

²⁴“Antecessor vester Zuentibaldo duce imperante, Wichingum consecravit episcopum et nequaquam in illum antiquum Patauensem episcopatum eum transmisit, sed in quandam neophitam gentem, quam ipse dux bello domuit et ex paganis christianos esse patavit”, Bavorský episkopát si stěžuje Janu IX... S. 237–238.

²⁵ Про заснування Нітранського єпископства у 880 р. див.: Joannes VIII. papa Swatopluk, duci Moraviae, Methodium, a doctrina probatum, condirmatumque archiepiscopum Moraviensem, ordinato quoque ejusdem suffraganeo Wichino, episcopo Nitriensi, indullogue simul usu linguae Slavicae in sacris, remittit commentatque. Mense Junio, 880. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* / studio et opera A. Boczek. Olomucii : Ex Typographia Aloysii Skarnitzi, 1836. T. 1 : Ab annis 396–1199. P. 42–44; Marsina R. Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia. *Historický časopis*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1993. Roč. 41, č. 5–6. S. 529–533; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 211–214.

²⁶ Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53.

²⁷ Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 350–351; Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53.

²⁸ Potkański K. Kraków przed Piastami... S. 87; Widajewicz J. Państwo Wiślan... S. 72–74, 113.

²⁹ Kučera M. Král Svätopluk... S. 74.

³⁰ Homza M. Středná Európa... S. 181.

³¹ Žitije Mefodija... S. 156.

³² Ототожнення згаданого “*neophitae gentis*” з вісянами заперечив, зокрема, словацький історик Ріхард Марсіна. Дослідник припускає, що таке формулювання назви неофітів, до яких з місцією відправився нітранський єпископ Віхінг, було продиктоване недостатньою поінформованістю його автора. Наслідком цього стали хибні інтерпретації (у даному випадку – ідентифікація з вісянами) даного формулювання сучасними дослідниками (див.: Marsina R. Nitrianske biskupstvo... S. 532). К. Полек також відкидає раніше прийнятий погляд, що “тією людністю були вісяни” (див.: Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53).

³³ Žitije Mefodija... S. 156; Тржештик Д., Достал Б. Великая Моравия... С. 91; Войтович Л. Восточное Прикарпатьє во второй половине I тыс. н. э. Начальные этапы формирования государственности. *Русин. Кишинев*, 2010. Вып. 3 (21). С. 18; Войтович Л. Повертаючись до хорватів Костянтина Багрянородного. *Нартекс. Byzantina Ukrainensis* / глав. ред. С. Б. Сорочан. Харьков : Майдан, 2013. Т. 2 : ‘Ρωμαϊος: сборник статей к 60-летию проф. С. Б. Сорочана. С. 77; Labuda G. Pierwsze wieki monarchii piastowskiej. Poznań : Nauka i innowacje, 2012. S. 20; Poleski J. Małopolska w VI–X wieku. Studium archeologiczne. Kraków : Historia Jagiellonika, 2013. S. 178.

³⁴ Любавській М. Історія западныхъ славянъ... С. 62; Тржештик Д., Достал Б. Великая Моравия... С. 93; Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 350; Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 48.

наступила християнізація населення історичної Малопольщі у слов'янському обряді Мефодієвими послідовниками³⁵.

В історіографії хрещення поганського князя віслян найчастіше пов'язується з експансійною політикою великоморавського правителя Святоплука після заключення мирного договору зі Східнофранкським королівством у Форхгайм у 874 р.³⁶ До того ж автор “*Життя Мефодія*” поміщав вищезгадану подію ще за життя архієпископа Мефодія, приписуючи йому безуспішні спроби посередництва у моравсько-віслянському конфлікті, а також намагання охрестити князя віслян “на своїй землі”³⁷. Отже, з огляду на це, Святоплукову звитягу над віслянським князем і хрещення останнього слід датувати у проміжку між 874 і 885 рр.; деякі дослідники пропонують ще більш точне датування – 875/876–879 рр.³⁸ Натомість у випадку місіонерської подорожі нітранського єпископа Віхінга до володінь “*neophitae gentis*” ми оперуємо значно конкретнішою хронологією – першими роками після висвячення згаданого єпископа та створення Нітранського єпископства у 880 р. У такому випадку ми могли б припускати, що завоювання земель згаданого князя віслян відбувалося паралельно з християнізацією його населення, та, найочевидніше, учнями архієпископа Мефодія, а не латинського духовництва з оточення Віхінга.

Однак фрагментарність згаданого переказу “*Життя Мефодія*”, а також відсутність будь-яких інших документів досі не дозволяють зробити такі висновки³⁹. Проведені до цього

³⁵ Potkański K. *Kraków przed Piastami...* S. 63, 75, 85; Gumpłowicz M. *Początki Biskupstwa Krakowskiego. Przegląd Historyczny.* Warszawa, 1907. T. 5, nr. 1. S. 1–21; Widajewicz J. *Państwo Wiślan...* S. 112; Łowmiański H. *Początki Polski...* T. 4. S. 499. Як вважав К. Потканський, учні Мефодія розпочали свою місіонерську діяльність у володіннях віслян одразу після 874 р., але не були прийняті віслянським князем, після чого відбувся військовий похід Святоплука, підкорення земель віслян і примусове хрещення їхнього князя, що уможливило подальше “апоствоство учнів Мефодія” на віслянських теренах з 879 до 885 р. За такий надто короткий період вісляни, за словами К. Потканського, не могли прийняти слов'янського обряду і в 900 р. на їхніх землях була запроваджена нова, латинська, церковна ієрархія (Potkański K. *Kraków przed Piastami...* S. 85–87). Незважаючи на те, що “*Життя Мефодія*” не містить інформації про місію учнів моравського архієпископа Мефодія у володіннях віслян, Ю. Відаєвич стверджував, що “з фактів, зазначених у переказі, виникає, що місія мусила бути” (Widajewicz J. *Państwo Wiślan...* S. 112). Одночасно автор визнавав, що у 880-х рр. слов'янську місію замінила латинська на чолі з нітранським єпископом Віхінгом (Ibid. S. 113–118). На думку Г. Ловм'янського, у 879–885 рр. “учні Мефодія звершували місію над Віслою” (Łowmiański H. *Początki Polski...* T. 4. S. 499). Дослідник представив концепцію довготривалого існування слов'янської літургії в окресленому регіоні впродовж X ст. і навіть функціонування слов'янського єпископства у Кракові у 970-х рр. (Ibid. S. 493–515). Однак гіпотези всіх вищезгаданих істориків, попри свою оригінальність, вимагають переконливих джерельних підтверджень.

³⁶ Łowmiański H. *Początki Polski...* T. 4. S. 473; Polek K. *Państwo wielkomorawskie...* S. 47; Koziak R. *Cyrylo-metodské křesťanstvo...* S. 11, 15; Chrzanowski W. *Świętopełk I Wielki...* S. 97–98; Ożóg K. 966. *Chrzest Polski.* Kraków ; Warszawa : Biały Kruk, 2016. S. 62–63.

³⁷ Polek K. *Państwo wielkomorawskie...* S. 47–48.

³⁸ Ibid. Див. також: Łowmiański H. *Początki Polski...* T. 4. S. 350, 473. Ożóg K. 966. *Chrzest Polski...* S. 63. За словами Г. Ловм'янського, перший похід Святоплука на віслян відбувся вже у 875 р. (Łowmiański H. *Początki Polski...* T. 4. S. 473).

³⁹ Polek K. *Kraków w IX i X wieku. Kraków: studia z dziejów miast / pod. red. J. Rajmana,* Kraków : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2007. S. 16; Polek K. *Problematyka czeska i stosunki polsko-czeski we wczesnym średniowieczu w polskich badaniach historycznych i archeologicznych w ostatnim piętnastolecu. Historia Slavorum Occidentis.* Poznań, 2011. Nr. 1 (1). S. 54–55; Poleski J. *Małopolska w VI–X wieku...* S. 178–179. Польський історик Владислав Абрахам з цього приводу стверджував, що немає підстав шукати на території Польщі (зокрема історичної Малопольщі – *О. К.*) існування слов'янської літургії, і навіть, якщо такий обряд існував, то “без власної церковної організації” (Abraham W. *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII.* Lwów : Z Drukarni Zakładu Nar. im. Ossolińskich, 1890. S. 104–111). Герард Лябуда цілком аргументовано доводив, що прихід учнів Мефодія до окресленого регіону, поява єпископства слов'янського обряду у Кракові чи навіть архієпископства у Сандомирі “є лише припущеннями і домислами”, а погляд про поширення на теренах віслян слов'янського обряду, прийнятого з Моравії, без переконливих археологічних джерел “слід визнати недоведеним” (Labuda G. *Pierwsze wieki monarchii piastowskiej...* S. 50. Див. також: Labuda G. *Studia nad początkami państwa polskiego.* Poznań : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1988. T. 2. S. 146–151, 153–154).

часу археологічні дослідження на території Кракова і Малопольщі загалом не виявили жодних знахідок: залишків церковних споруд (у тому числі дерев'яних), некрополів, або більш ранніх поховальних традицій, які однозначно могли б свідчити про поширення християнства з Великої Моравії⁴⁰.

Отже, через відсутність будь-яких інших писемних і, особливо, археологічних джерел переважна більшість істориків піддає сумніву можливість тогочасної масової християнізації населення “держави” віслян (як і його завоювання князем Святоплуком⁴¹) місіонерами з Великої Моравії – латинським духівництвом чи послідовниками Мефодія⁴². Тож місіонерську по-

⁴⁰ Wachowski K. Archeologia a możliwości śledzenia przeobrażeń ideologicznych w południowej Polsce w IX wieku. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie* / red. A. Barciak. Katowice : Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, Urząd Miejski w Zabrzu ; Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Katowicach, 1999. S. 13–15; Polek K. Kraków w IX i X wieku... S. 16. Не варто, однак, виключати можливості поодиноких випадків тогочасної конверсії, хоча вони не репрезентуються доступними знахідками (Polek K. Kraków w IX i X wieku... S. 16).

⁴¹ Див., наприклад: Poleski J. Kontakty Wielkich Moraw z plemionami zamieszkującymi ziemie południowej Polski. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie* / red. A. Barciak. Katowice : Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, Urząd Miejski w Zabrzu ; Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Katowicach, 1999. S. 29–30; Polek K. Kraków w IX i X wieku... S. 15; Urbańczyk P. Zanim Polska została Polską. Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015. S. 61. На переконання польського історика Пьотра Бороня, гіпотеза про похід Святоплука на князя віслян, який згодом був охрещений “на чужей землі”, видається недостатньо обґрунтована джерелами, а тому “є лише домислом, опертим на не до кінця зрозумілий переказ джерела агіографічного характеру” (Boroń P. Na przedpolu Bramy Morawskiej – obecność wpływów południowych na Górnym Śląsku i zachodnich krańcach Małopolski we wczesnym średniowieczu. *Historia Slavorum Occidentis*. Poznań, 2012. № 2 (3). S. 50–51). Проте відкриття підкурганного інгумаційного могильника другої половини IX – початку X ст. у Стеборжице (Моравсько-сілезький край, Опавський район, Східна Чехія), а також інгумаційного поховання цього ж періоду, виявленого у місті Градец над Моравіцею (Моравсько-Сілезький край Чехії, Опавська Сілезія) слугують археологічними підтвердженнями політичної та мілітарної експансії Моймировичів на окреслені землі віслян (і загалом на території історичної Малопольщі) у другій половині IX ст. (Poleski J. Małopolska w VI–X wieku... S. 179). Крім того, знахідки озброєння та кінного спорядження, а також прикрас великоморавського походження, які надходили на терени, розташовані на північ від Карпат, через Моравські Ворота (гірська низовина між Судетами і Карпатами на території Моравії в Чехії), а також дорогами вздовж Вагу (ліва притока Дунаю), Попряду (права притока Дунайця), Дунайця (права притока Вісли), чи з басейну Верхньої Тиси, ще раз підтверджують міцні моравсько-віслянські контакти другої половини IX ст. (Ibid. S. 184). Можливо, вісляни перебували лише у трибутарній залежності від Моймировичів (див.: Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 47–50; Ożóg K. 966. Chrzest Polski... S. 63). Незважаючи на скепсис польської історіографії, М. Гомза все ж переконаний, що Святоплук завоював володіння віслян, розташовані на стратегічно важливому континентальному шляху Багдад – Київ – Регенсбург – Кордоба, а також землі історичної Сілезії та більш східні території (на південному сході Польщі та Західній Україні) лендзян і бужан (Homza M. Středná Európa... S. 108–109, 313 [див. карту “Великоморавська традиція”]).

⁴² Poleski J. Kontakty Wielkich Moraw... S. 29–30; Poleski J. Małopolska w VI–X wieku... S. 178–179, 181, 184; Polek K. Kraków w IX i X wieku... S. 16; Polek K. Problematyka czeska... S. 54–55; Boroń P. Na przedpolu Bramy Morawskiej... S. 50–51; Buko A. Chrzescijanie i poganie. O problemach interpretacji odkryć archeologicznych związanych z początkami chrześcijaństwa na ziemiach polskich. *Slavia Antiqua*. Poznań, 2016. № 57. S. 14. Найбільш радикальну позицію зайняв, мабуть, польський археолог Кжиштоф Ваховський, стверджуючи, що “парадоксально цілком відсутні докази з Малопольщі, а, отже, з території віслян, які дозволили б простежити там хоча б сліди кирило-мефодіївської спадщини” (Wachowski K. Archeologia a możliwości śledzenia... S. 14). Однак можна це пояснити кількома факторами. По-перше, як вважає словацький історик Растислав Кожиак “акт хрещення полоненого князя у таких випадках був звиклим політичним інструментом, моделлю, прийнятою з каролінзького середовища” (Kožiak R. Cyrilometodské kresťanstvo v Malopoľsku... S. 22). Навіть у випадку християнізації населення басейну Верхньої Вісли, не варто переоцінювати її впливу на місцеву людність (див.: Widajewicz J. Państwo Wiślan... S. 127; Poleski J. Kontakty Wielkich Moraw... S. 29; Kožiak R. Cyrilometodské kresťanstvo v Malopoľsku... S. 22; Buko A. Chrzescijanie i poganie... S. 14; Ożóg K. 966. Chrzest Polski... S. 64). Найочевидніше, тоді відбулося хрещення лише віслянських еліт, а навернення місцевого населення навіть якщо й проводилося, то було радше фор-

дорож єпископа Віхінга у віслянські володіння слід сприймати, як недоведену та непідкріплену джерелами.

Зальцбурзька місіонерська традиція та воцерковлення жителів Паннонії

Як вже зазначалося вище, існувало чимало інших сусідніх *gentes*, землі яких потенційно могли стати місіонерськими теренами Нітранського єпископства. Ю. Відаєвич цілком справедливо відкидав можливість ідентифікації “новонаверненого народу”, до якого з місією відправився єпископ Віхінг, з паннонським населенням, наверненим у християнство ще у період правління князів Прибини (*Privina*, 805(?)–860) і Коцела (*Kocziel*, 833–876)⁴³, а також чехами, з котрими Святоплек не мав задокументованих збройних конфліктів⁴⁴.

Задовго до моравсько-франкських війн за Паннонію (882–884)⁴⁵ територія останньої, зокрема володіння Прибини та Коцела “довкола річки, що зветься Зала” (“*circa fluvium qui dicitur Sala*”) у Нижній Паннонії – так зване “Блатенське князівство” із центром у місті Мозабург (*Mosapurc*) на території сучасного угорського селища *Zalavár*⁴⁶, ще з кінця VIII ст. була обійнята успішною місіонерською діяльністю духовництва Зальцбурзького архієпископства св. Петра⁴⁷. За даними автора “*Навернення баварів і карантанців*” (“*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*”, бл. 871 р.), зальцбурзький архієпископ Ліупрам (*Liuphrammus*, 836–859) після освячення церкви Пресвятої Богородиці Марії 24 січня 850 р.⁴⁸ у князівстві Прибини, його священникові Домінікові (*Dominicus*) “дозволив у своєму діоцезі літургії відправляти, довіривши в його опіку ту церкву і народ, як священниче правило вимагає”⁴⁹. Натомість, “після смерті священника Домініка священник і преславний учитель Сварнагал туди посланий був з дияконами і церковнослужителями. Після нього істинно Ліупрам вислав Альтфріда, священника і учителя усіх знань, котрого Адальвін, наступник Ліупрама, архіпресвітером там призначив, довіривши йому ключі від храму, щоб усім людом опікувався. Так само після його смерті Рігбальда

мальним, або не принесло успіху на початковій стадії. По-друге, слід прийняти до уваги також гіпотезу польського археолога Яцека Полеського, за якою на терени історичної Малопольщі наприкінці IX – у першій половині X ст. проникали мадярські племена. Їх проникнення, безсумнівно, мало мілітарний характер, що унеможливило існування в окресленому регіоні “умов для культивування щойно прищепленої християнської релігії” (Poleski J. *Kontakty Wielkich Moraw*... S. 29).

⁴³ Maciejowski W. A. *Pierwotne dzieje chrześcijańskiego kościoła u Słowian obojga obrządku*. Sandomierz : Ar-moryka, 2019. S. 80, 88; Widajewicz J. *Państwo Wiślan*... S. 74.

⁴⁴ Widajewicz J. *Państwo Wiślan*... S. 74.

⁴⁵ Про паннонську кампанію Святоплека див.: *Annales Fuldenses*. *MMFH* / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Prague; Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : *Annales et chronicae*. P. 111–116; Polek K. *Państwo wielkomorawskie*... S. 54–60; Chrzanowski W. *Świętopełk I Wielki*... S. 151–162; Steinhübel J. *Nitrianske kniežatstvo*... S. 215–218.

⁴⁶ Див.: *De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus*. *Monumenta Germaniae Historica* (далі – *MGH*). Hannover : Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, 1854. T. 11 : *Scriptorum*. P. 12.

⁴⁷ Одразу після зруйнування Аварського каганату королем Італії, сином Карла Великого (*Karolus Magnus*, 742–814), Піппіном (*Pippinus*, 777–810) близько 796 р. у військовому таборі останнього було скликано церковний синод, який вперше виокремив землі між річками Раабом, Дравою (праві притоки Дунаю) і Дунаєм, як місіонерський терен майбутнього Зальцбурзького архієпископства. Відповідно територія на захід від Раабу відійшла до сфери впливу єпископства Пассау (Steinhübel J. *Nitrianske kniežatstvo*... S. 124; Кардаш О. Проблема розмежування місіонерських сфер впливу латинських церковних діоцезів на пост-аварському просторі першої половини IX ст. *Українсько-угорські етюди*. Львів, 2019. Вип. 3. С. 10). Детальніше про паннонську місію зальцбурзького духовництва див.: Homza M. *Stredná Európa*... S. 153–168; Steinhübel J. *Nitrianske kniežatstvo*... S. 151–158; Кардаш О. Проблема розмежування місіонерських сфер... 3. С. 9–29.

⁴⁸ Детальніше про місіонерську та церковноінституціоналізаційну діяльність Ліупрама у Паннонії див.: *De conversione Bagoariorum et Carantanorum*... P. 12–13.

⁴⁹ “(...) licentiam concessit in sua diocesi missam canendi, commendans illi ecclesiam illam et populum procurandum sicut ordo presbyteratus exproscit”, *Ibid.* P. 12.

архіпресвітером призначив⁵⁰. Процитований вище фрагмент у найкращий спосіб демонструє безперервність місіонерської традиції зальцбурзького духівництва на теренах Паннонії впродовж IX ст.

Британський історик Алексіс Пітер Власто констатував, що “на момент смерті Прибини 859 року (точніше 860 р. – *О. К.*) в Паннонії діяла понад дюжина церков”⁵¹. За підрахунками угорського історика Томаша Нотарі та М. Гомзи, у період паннонського князіння Прибини (837/838–860) та його сина Коцела (860–876) на теренах “Блатенського князівства” було засновано та за підтримки місцевої знаті освячено зальцбурзьким духівництвом (у період між 838 і 871 рр.) більше тридцяти церков⁵². Як стверджує М. Гомза, на всій території Нижньої Паннонії їх було, без сумніву, більше – близько сорока⁵³, а монастирі у твердинях довірених прибічників Прибини і Коцела “мали бути основними посередниками ідей нової правлячої еліти”⁵⁴. За словами Д. Тржештика, “місія у Блатенграді Прибини була одним із небагатьох місіонерських успіхів Зальцбурга і тому стала головним аргументом на противагу претензіям Мефодія на Паннонію”⁵⁵.

⁵⁰ “(...) post obitum Dominici presbyteri Swarnagal presbyter ac praeclarus doctor illuc missus est cum diaconis et clericis. Post illum vero Alfridum presbyterum et magistrum cuiusque artis Liuphramus direxit; quem Adalwinus successor Liuphrammii archipresbyterum ibi constituit, commendans illi claves ecclesiae curamque post illum totius populi gerendam. Similiterque eo defuncto Rihpaldum constituit archipresbyterum”, *Ibid.* P. 13. Див також: Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян. Вступ до середньовічної історії слов’янства. Київ : Юніверс, 2004. С. 42; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 152.

⁵¹ Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян... С. 42.

⁵² Notari T. *Conversio Vagoariorum et Carantanorum – document of an early Medieval show trial. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica.* Miskolc, 2007. T. 25/1. P. 101; Homza M. *Stredná Európa...* S. 88, 155–156, 166.

⁵³ Homza M. *Stredná Európa...* S. 88, 155–156.

⁵⁴ *Ibid.* S. 88.

⁵⁵ Třeštík D. *Powstanie Wielkich Moraw...* S. 157. У 869 р. папа Адриан II (*Hadrianus*, 867–872) відправив до князя Коцела солунського місіонера Мефодія, щоб той очолив “еп(и)с(ко)пство въ панонии, на столъ с(ва)т(а)го андроника ап(о)с(то)ла” – у місті Сирміум (*Sirmium*, сучасне місто Сремська Митровиця на півночі Сербії), див.: *Hadrianus II papa Rostislavo, Sventopulco et Kocelo Methodium commendant; linguae slovenicae usum in sacris concedit; excommunicat eos, qui litteras linguae eorum vituperant. Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (далі – *CDB*) / ed. G. Friedrich. Praeae : Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae; Typis Aloisii Wiesneri, 1904–1907. T. 1 : Inde ab A. DCCCXV. usque ad. A. MCXCVII. P. 8; *Žitije Mefodija...* S. 150; *Proložnoje žitije Konstantina i Mefodija. MMFH* / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967. T. 2 : *Textus biographici, hagiographici, liturgici.* S. 165–166; *Pochvalnoje slovo Kirillu i Mefodiju. Ibid.* S. 172. Детальніше про призначення Мефодія паннонським архієпископом див.: Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян... С. 88–92; Homza M. *Stredná Európa...* S. 175–178. Більшість істориків переконана, що після звільнення архієпископа Мефодія з ув’язнення у монастирі Райхенау (на тлі тривалого протистояння з латинським духівництвом баварських діоцезів) у 873 р. його місіонерським тереном була лише Моравія, де Мефодій очолив новостворене архієпископство (див.: Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян... С. 92; Polek K. *Wielkie Morawy a Europa Środkowa. Dylemy polityczne i religijne. Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie* / red. A. Barciak. Katowice : Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, Urząd Miejski w Zabrze ; Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Katowicach, 1999. S. 49; Homza M. *Stredná Európa...* S. 178). Хоча формально титул “архієпископа Паннонської Церкви” (“*archiepiscopus Pannoniensis ecclesie*”) він зберігав за собою, як це помітно з листів папи Іоана VIII, щонайменше до 879 р. (див., зокрема: *Johannes VIII. Papa Methodium, ecclesiae Pannoniensis archiepiscopus, evocat, quod et profiteri doctrinam falsam dicatur et contra praecceptum suum, per Paulum, episcopum Anconitanum, missum, in procurandis sacris non Latina nec Graeca, sed barbara id est Slavica lingua utatur. CDB* / ed. G. Friedrich. Praeae : Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae ; Typis Aloisii Wiesneri, 1904–1907. T. 1 : Inde ab A. DCCCXV. usque ad. A. MCXCVII. P. 18). Це дозволяє припустити, що зальцбурзьке духівництво на той час вже відновило свої позиції на території Паннонії (див.: Polek K. *Wielkie Morawy a Europa Środkowa...* S. 49; Homza M. *Stredná Európa...* S. 181), що унеможливило будь-яку євангелізаційну діяльність нітранського єпископа Віхінга в місіонерському осередку Зальцбурга.

Тож неправдоподібно, щоб баварський єпископат, зокрема зальцбурзький архієпископ Тітмар (*Theotmarus*, 873–907), після більш ніж 75-річної успішної місіонерської діяльності духівництва з діоцезу св. Петра у Паннонії окреслював населення безпосередньо свого місіонерського терену терміном “*neophita gens*” у листі до римського понтифіка Іоана IX⁵⁶. Саме тому нітранський єпископ Віхінг, будучи суфраганом моравського архієпископа Мефодія⁵⁷, не мав підстав звершувати будь-яку євангелізаційну діяльність на паннонських землях.

“*Populum Christo domino acquirentes*”:

землі *ducum Voemanorum* й Моравська церковна митрополія

Тепер розглянемо, як розвивалися політичні та церковно-релігійні відносини Святоплука з *ducibus Voemanorum*. Поза всяким сумнівом, більшість чеських князів, зокрема Борживой (*Goriwei/Borivoy/Borzivogius*, 852/853–888/894) та інших п'ятеро князів: Святослав (*Zuentislan*), Вітислав (*Witislav*), Герман (*Heriman*), Спитимир (*Spoitimar*) і Мойслан (*Moyslan*), добровільно визнали над собою верховенство великоморавського правителя Святоплука та виступили його союзниками у війні зі східнофранкським королем Людовіком Німецьким у 872–874 рр.⁵⁸. Крім того, моравсько-чеський союз у 871/872 рр. був закріплений династичним шлюбом Святоплука зі Святожизною (*Uengizigna*, ?–873/877), очевидно, сестрою князя Борживоя⁵⁹, або, за іншою версією, дочкою котрогось із чеських князів, можливо, Святослава (*Zuentislan*)⁶⁰.

Варто також пам'ятати, що чеські правлячі еліти щонайменше двічі приймали християнство: у 845 р., коли у Регенсбурзі “Людовік прийняв чотирнадцять чеських князів з їх людьми, котрі християнського благочестя прагнули, й на восьмий день після Богоявлення наказав охреститися”⁶¹; а також у 880-х рр. (найімовірніше, у 883/884 рр.), коли моравський

⁵⁶ Bavorský episkopát si stěžuje Janu IX. na Moravany... S. 232–244.

⁵⁷ Своєю санкцією від червня 880 р. папа Іоана VIII постановив: “священника на ім'я Віхінг (...) висвячуємо на обраного єпископа святої Нітранської Церкви (...) своєму архієпископу (Мефодію – *O. K.*) у всьому послушного” (“(...) presbiterum, nomine Vichinum (...) electum episcopum consecrauimus sanctae ecclesiae Nitriensis (...) suo archiepiscopo in omnibus obedientem (...)”), Joannes VIII. papa Swatopluk, duci Moraviae... P. 43. Див. також: Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 211.

⁵⁸ Див., насамперед: Annales Fuldenses... P. 107. Детальніше про моравсько-чеський військово-політичний союз див.: Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 57–68. Див. також: Leciejewicz L. Nowa postać świata... S. 206–207.

⁵⁹ Homza M. Stredná Európa... S. 104; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 206–207.

⁶⁰ Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 71. Див. студії про моравсько-чеський матримоніальний зв'язок та походження дружини Святоплука – Святожизни: Homza M. Stredná Európa... S. 103–104; Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 68–72, 137–141; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 206–207. У “*Смарпіїв книзі побратимів*” (“*Liber confraternitatum vetustior*”) монастиря св. Петра в Зальцбурзі поряд з іменем Святоплука (*Zuentibald*) згадується, найочевидніше, також Святожизна під іменем “*Uengizigna*” (*Liber confraternitatum vetustior. MGH / ed. S. Herzberg-Fränkel. Berolini : Apvd Weidmannos, 1904. T. 2 : Necrologia Germaniae. Dioecesis Salisburgensis. P. 12.*)

⁶¹ “Ludowicus XIII ex ducibus Voemanorum cum hominibus suis christianam religionem desiderantes suscepit et in octavis theophaniae baptizari iussit (...)”, Annales Fuldenses... P. 89. Аналогічну інформацію знаходимо у більш пізній “*Хроніці*” Германа з Рейхенау (*Heriman*, 1013–1054): “Король Людовік 14 чеських князів, навернених до віри, дав охрестити” (“Ludowicus rex 14 ex ducibus Voemanis ad fidem conversos baptizari fecit”), Herimanni Augiensis Chronicon. *MMFH / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae ; Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 163.* Див. також: Sigiberti Gemblacensis Chronica. *Ibid.* P. 187; Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян... С. 111; Třeštík D. Powstanie Wielkich Moraw... S. 207–2011; Leciejewicz L. Nowa postać świata... S. 322; Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 64–65, 83. Очевидно, має рацію польська дослідниця Мажена Мальта, трактуючи згадане хрещення чотирнадцяти чеських князів у Регенсбурзі при дворі Людовіка Німецького, як акт політичний, який “не залишив виразних матеріальних слідів прийняття нової релігії” (Malta M. Chrystianizacja Czech. *Chrystianizacja “Młodszej Europy” / red. J. Dobosz, J. Strzelczyk, M. Malta. Poznań : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2017. S. 85–86.*) Водночас цей акт слід розцінювати, як вияв поширення церковної юрисдикції Регенсбурзького єпископства на землі “богемів, у

архієпископ Мефодій “самого князя (Борживоя – *О. К.*) з тридцятьма (людьми – *О. К.*), які прибули з ним, катехизувавши, (...) пресвятим джерелом хрещення відродив (...)”⁶² Козьма Празький (*Cosmas Pragensis*, 1045–1125) так описував конверсію першого з Пржемислідів: “Борживой, як перший князь, був охрещений високоповажним Мефодієм, єпископом у Моравії, за часів імператора Арнульфа і Святоплука, короля тієї ж Моравії (...)”⁶³ У цьому контексті цілком допустимим, на наш погляд, є твердження В. Хжановського, що “вільно могла почати працювати місія Мефодія, а разом із нею пересувалася на захід межа моравської держави”⁶⁴, оскільки князь Борживой охрестився, щоб стати прибічником Святоплука, визнаючи його своїм сюзереном⁶⁵. Показово, що, згідно з “Крістіановою легендою” (“*Christiani monachii Vita et*

яких, – за свідченнями “*Баварського географа*”, – є (всього – *О. К.*) 15 міст (sic!)” (“*Betheimare, in qua sunt civitates XV*”), *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*, *MMFH* / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. Т. 3 : *Diplomata. Epistolae. Textus historici varii*. P. 287.

⁶² “(...) ipsum ducem cum suis triginta, qui advenerant, cathezizans, (...) sacrosancto baptismatis fonte innovavit (...)”, *Christiani monachii Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius*. *MMFH* / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967. Т. 2 : *Textus biographici, hagiographici, liturgici*. P. 194–195.

⁶³ “(...) Borivoy, qui primus dux baptizatus est a venerabili Metudio episcopo in Moravia sub temporibus Arnolphi imperatoris et Zuatopluk eiusdem Maravie regis (...)”, *Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum*. *MMFH* / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Pragaue ; Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. Т. 1 : *Annales et chronicae*. P. 200. Сюжет про хрещення Борживоя архієпископом Мефодієм див., зокрема, у пізніх нарративах XIV–XV ст.: Dalimilova Kronika. *Ibid.* P. 273–274; Granum cathalogi praesulum Moraviae. *Ibid.* P. 314 (щоправда автором вказана неправильна дата – 894 р.). Див. також: Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян... С. 111–112; Bláhová M. Cyrilometodějská tradice v českých zemích ve středověku. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie* / red. A. Barciak. Katowice : Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, Urząd Miejski w Zabrzu ; Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Katowicach, 1999. S. 137–139; Leciejewicz L. Nowa postać świata... S. 319; Kučera M. Král’ Svätopluk... S. 83; Natalska-Wišnicka J. Rex Martyr. Studium źródłoznawcze nad legendą hagiograficzną św. Wacława (X–XIV w.). Lublin : Werset, 2010. S. 190–192; Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 64–68, 83; Malta M. Chrystianizacja Czech... S. 87–89.

⁶⁴ Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 72–73.

⁶⁵ *Ibid.* S. 72; Malta M. Chrystianizacja Czech... S. 89. Детальніше про хрещення Борживоя та його союз з Святоплуком див.: Natalska-Wišnicka J. Rex Martyr... S. 190–196. Свідченням поширення церковної юрисдикції Моравської митрополії архієпископа Мефодія на землі Пржемислідів є довготривале існування там (до кінця XI ст.) кирило-мефодіївської церковної традиції (див.: Maciejowski W. A. Pierwotne dzieje chrześcijańskiego kościoła... S. 203; Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян... С. 124–140; Obolensky D. Dziedzictwo Cyryla i Metodego na Rusi. *Chrześcijaństwo Rusi Kijowskiej, Białorusi, Ukrainy i Rosji (X–XVII wiek)* / pod red. J. Kłoczowskiego. Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1997. S. 71; Pleszczyński A. Znaczenie polityczne i ideowe liturgii słowiańskiej w Czechach we wcześniejszym średniowieczu. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie* / red. A. Barciak. Katowice : Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, Urząd Miejski w Zabrzu ; Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Katowicach, 1999. S. 153–164; Leciejewicz L. Nowa postać świata... S. 306, 326; Homza M. Středná Európa... S. 229–235). Частково це підтверджують також археологічні джерела. Виявлені поховання IX–X ст. поблизу Празького Граду та на території городища Стара Коуржим (сучасний Середньочеський край Чехії), за спостереженнями польського археолога-медієвіста Леха Лечієвича, нічим не відрізнялися від великоморавських некрополів (Leciejewicz L. Nowa postać świata... S. 325). За словами німецького історика Ганса-Вільгельма Гауссера, у володіннях Пржемислідів аж до кінця XI ст. існували монастирі, в яких стародавня церковнослов’янська мова була не лише мовою літургії, але також літератури. Наприклад, у монастирі в Сазаві (Середньочеський край сучасної Чехії) ще до 1097 р. літургії відправлялися давньою церковнослов’янською мовою, розвивалася багата церковнослов’янська література на основі глаголиці (див.: Haussig H.-W. *Historia kultury bizantyńskiej*. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969. S. 299–300). Див. також: Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян... С. 132–139; Obolensky D. Dziedzictwo Cyryla i Metodego... S. 71–72; Polek K. Wielkie Morawy a Europa Środkowa... S. 71; Pleszczyński A. Znaczenie polityczne i ideowe... S. 154–159; Natalska-Wišnicka J. Rex Martyr... S. 23–25. Див. джерелознавчий аналіз чеської агіографічної та історіографічної традиції X–XIV ст. про місіонерську діяльність Кирила і Мефодія: Bláhová M. Cyrilometodějská tradice v českých zemích... S. 136–148.

passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius”), після хрещення та євангелізації Борживоя архієпископ Мефодій князеві “додому повернутися дозволив, надавши йому поважного життя священика на ім’я Каїх”⁶⁶, якого чеський правитель посадив “у твердині” (“*in castello*”) Градец, “заклавши церкву на честь святого Климента папи і мученика (...) людей Христові Богові набуваючи”⁶⁷. Завданням Каїха, відправленого Мефодієм у володіння чеського князя Борживоя, була, передусім, інституалізація Церкви та служіння літургії в ній⁶⁸.

Отже, чеські землі на початку 880-х рр. канонічно стали належати Моравській церковній метрополії архієпископа Мефодія. Відтак хрещення частини чеських спільнот відбувалося абсолютно в інших обставинах, не з рук нітранського єпископа Віхінга та без попереднього збройного втручання Святоплука.

Нітрава – “*neophita gens*” чи “*antiquus Patauiensis episcopatus*”?

Оригінальну концепцію представив Д. Тржештик, стверджуючи, що папа Іоан VIII, на прохання Святоплука, відправив нововисвяченого єпископа Віхінга не до “*antiquum Patauiensem episcopatum*”, яке автор ототожнював з Моравією, а саме до Нітри. Історик виключав можливість місіонерської подорожі нітранського єпископа “до володінь вісян чи іншого меншого племені у східній Словаччині, або в долині Тиси”⁶⁹. Однак навряд чи Святопук повинен був завойовувати, нібито “*neophitam gentem*” Нітри, вже будучи перед зайняттям великоморавського престолу у 871 р. нітранським князем (кінець 850-х рр. – 871 р.)⁷⁰. До того ж Нітранське князівство приєднав до володінь Моймировичів ще князь Моймир (*Moimarus*, бл. 795–846) близько 833 р.⁷¹ і протягом більш, ніж півстоліття, воно було обійняте місіонерською діяльністю, спершу баварського духівництва Зальцбурзького та, головно Пассауського, діоцезів⁷², а згодом – послідовників архієпископа Мефодія⁷³. Це дозволяє стверджувати,

⁶⁶ “(...) ad propria redire concessit, tribuens ei venerabilis vite sacerdotem nomine Caych”, *Christiani monachii Vita et passio sancti Wenceslai...* S. 195.

⁶⁷ “(...) fundantes ecclesiam in honore beati Clementis pape et martyris, (...) populum Christo domino acquiritentes”, *Ibid.* Див. також: Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян... С. 112–113;

⁶⁸ Třeštík D. *Powstanie Wielkich Moraw...* S. 55.

⁶⁹ Детальніше див.: *Ibid.* S. 62–64, 185–190.

⁷⁰ Про нітранський період княжіння Святоплука детальніше див.: Kučera M. *Král Svätopluk...* S. 37–54; Chrzanowski W. *Świętopełk I Wielki...* S. 33–56. Сам Д. Тржештик визнавав, що “*regnum*” Святоплука – Нітра, або територія Братиславських Воріт із Братиславським Градом, як центром (Західна Словаччина), “у франкській термінології означало політичний самостійний (проте не завжди суверенний) терен під владою одного володаря, очевидно, не обов’язково короля” (Třeštík D. *Powstanie Wielkich Moraw...* S. 269).

⁷¹ *De conversione Bagoariorum et Carantanorum...* P. 11. Власто А. П. Запровадження християнства у слов’ян... С. 42; Steinhübel J. *Nitrianske kniežatstvo...* S. 128–131.

⁷² Близько 828 р. зальцбурзький архієпископ Адальрам “освятив храм” (“*consecravit ecclesiam*”) у володінні князя Прибини, “за Дунаєм у його власному місті, що зветься Нітрава” (“*ultra Danubium in sua proprietate loco vocato Nitrava*”), *De conversione Bagoariorum et Carantanorum...* P. 12. Див. також: Marsina R. *Political structures in Slovakia from the 7th till the 11th century. Slovaks in the Central Danubian Region in the 6th to 11th century* / ed. M. Kučera. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2000. P. 95; Třeštík D. *Powstanie Wielkich Moraw...* S. 159–162; Steinhübel J. *Nitrianske kniežatstvo...* S. 117–120). Саме наприкінці 820-х рр. Нітранське князівство залишалося контактною зоною місіонерської діяльності духівництва Зальцбурзького та Пассауського діоцезів, а відтак, найочевидніше, об’єктом єпархіального конфлікту між ними, приєднавшись згодом, власне, до теренів єпископства Пассау (див.: Steinhübel J. *Velkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku*. Bratislava : Veda, 1995. S. 18; Steinhübel J. *Nitrianske kniežatstvo...* S. 124–125, 179–180; Homza M. *Stredná Európa...* S. 155; Кардаш О. Проблема розмежування місіонерських сфер... С. 9–23).

⁷³ 14 лютого 869 р. папа Адріан II моравському князеві Ростиславові, нітранському – Святоплукові та паннонському – Коцелові (“*Rostislavo, Sventopulco et Kocelo*”) відправив з місіонерською метою “Мефодія з його учнями” (“*Methodium, postquam eum cum discipulis*”), *Hadrianus II papa Rostislavo, Sventopulco et Kocelo...* P. 8. Даний лист римського понтифіка у церковнослов’янському перекладі повторюють також автори “*Життя Мефодія*” та “*Похвального слова Кирилу і Мефодію*” (див.: *Zitije Mefodija...* S. 147–149;

що під “старим Пассауським єпископством”, куди римський понтифік не відправив Віхінга у 880 р., баварський єпископат на початку X ст. розумів не лише територію Моравії, як вважав Д. Тржештик, але також Нітранське князівство⁷⁴, що, само собою, унеможливило місіонерську роботу нітранського єпископа на згаданих вище теренах.

Між Святоплуком і болгарами: Потисся/“Велика Моравія, нехрещена” – місіонерський терен єпископа Віхінга

Окреслені землі, з однієї сторони, без сумніву, знаходилися у сфері впливу великоморавського князя Святоплука та у відносній близькості до Нітранського діоцезу, але з іншої сторони – характер їх стосунків з Моравією, як бачимо, не завжди був конфронтаційний, а місцеве населення – не скрізь неофіти. Тож відкинувши усі попередні варіанти, розглянемо окремо можливість ідентифікації неодноразово згаданого “*neophitam gentem*” з населенням Потисся, передусім басейну Верхньої Тиси.

Цілком погоджуємося із міркуванням В. Хжановського, що “Святоплук, зміцнений чеськими силами, міг уважніше поглянути на Потисся і за Татри”⁷⁵. Як слушно зауважив Д. Тржештик в інших своїх роботах “Святоплук і у даному випадку (завоювання території Потисся – О. К.) використав християнізацію як політичний засіб”, відправивши на підпорядковані землі нітранського єпископа Віхінга “з місіонерською метою”⁷⁶. В. Хжановський локалізує початковий місіонерський терен єпископа Віхінга на Потиссі та на землях віслян⁷⁷. Однак присутність нітранського єпископа у володіннях останніх є доволі сумнівним, незадокументованим у джерелах. Як ми вже зазначали вище, вісляни раніше увійшли до сфери впливу Моймировичів, згодом були завойовані Святоплуком, і якщо й частково християнізувалися, то завдяки місіонерській діяльності послідовників архієпископа Мефодія, що впливає з контексту “*Життя Мефодія*”. Відтак місію єпископа Віхінга на початку 880-х рр. варто “скеровувати” винятково на терени Потисся.

Про поширення моравського політичного впливу, а разом з ним, вочевидь, і християнізаційного на терени Потисся свідчить повідомлення з “*Опису міст і територій на північ від Дунаю*” – т. зв. “*Баварського географа*” (IX ст.), автор якого локалізував Моравію (“*Merehani*” і “*Marharii*”) поблизу болгар (“*Vulgarii*”)⁷⁸ – тобто над Дунаєм і Тисою. Схожу за змістом інформацію знаходимо також в “*Описі Європи*” англосаксонського короля Альфреда (*Ælfrēd / Ælfræd*, бл. 849–899) кінця IX ст. (бл. 890–893 рр.), вміщеному в його авторському перекладі “*Історії проти поган*” (“*Historiae adversum paganos*”) Павла Орозія (*Paulus Orosius*, бл. 385–420)⁷⁹. Ромейський імператор Костянтин VII Багрянородний (*Κωνσταντίνος Ζ΄ ο Πορφυρογέννητος*, 913–959) у своїй праці “*Про управління імперією*” (“*De administrando imperio*”) розмістив “Велику Моравію, нехрещену, яку спустошили турки (мадяри – О. К.), і в якій правив раніше Святоплук”, неподалік (на північ) від Белграду (“*Βελεγράδας*”) і Сирміуму (“*Σέρμιον*”)⁸⁰. Без сумніву, у даному випадку (як й у випадку двох попередніх джерел) йдеться

Pochvalnoje slovo Kirillu i Mefodiju... S. 172–173). Тож на основі цих свідчень можна припускати, що місіонерська діяльність Мефодія охоплювала території Великої Моравії, Паннонії та, зокрема, Нітранського князівства (див.: Polek K. Wielkie Morawy a Europa Środkowa... S. 48–49).

⁷⁴ Вичерпну аргументацію щодо належності Нітранського князівства до “*antiquum Patauiensem episcopatum*” представив Я. Штайнгюбель: Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 213.

⁷⁵ Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 73.

⁷⁶ Тржештик Д., Достал Б. Великая Моравия... С. 91; Třeštík D. Počátky Přemyslovců... S. 281.

⁷⁷ Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 150.

⁷⁸ Descriptio civitatum et regionum... P. 287, 290 (карта). Тогочасні володіння болгар серед інших охоплювали терени Нижнього Потисся (див. примітку і карту до т. зв. “*Баварського географа*”: Ibid.).

⁷⁹ Див. відповідний фрагмент про “*Pulgara land*”: Voc þe man Orosius nemmed. MMFH / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. T. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. P. 338, 339 (див., зокрема, карту до “*Опису Європи*” короля Альфреда). Див. також: Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53.

⁸⁰ “(...) μεγάλη Μοραβία, ή άβαλτιστος, ήν και έζηλειψαν οί Τοῦρκοι, ής ήρχε τό πρότερον ό Σφενδοπλόκος”, Konstantinos Porfyrogenētos De administrando imperio. MMFH / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek,

про територію Потисся, завойованого мадярами, і яке раніше короткий час входило до складу держави Святоплука⁸¹ – передусім, правобережна частина басейну Верхньої Тиси (землі на південь від гірського пасма Матра, гір Бюкк та Новгородських гір на північному сході сучасної Угорщини), приєднана до великоморавських володінь у процесі експансійної політики Святоплука⁸², а також лівобережні терени басейну Тиси, окреслені імператором Костянтином як “нехрещена Велика Моравія”⁸³, які, вочевидь, перебували у трибутарній залежності від Моймировичів⁸⁴, і куди, найочевидніше, відправився з християнізаційною чи євангелізаційною місією єпископ Віхінг⁸⁵.

Показово, що ромейський імператор Костянтин Багрянородний розділяв поняття “Моравія” (територія у середній течії Дунаю) та “Велика” або “нехрещена Моравія”, якою окреслював саме завойоване Святоплуком Потисся⁸⁶. Предикат “нехрещена” вказує на слабкий вплив християнства та відносно незначну частку євангелізованого населення окреслених теренів, які донедавна знаходилися у володінні болгар, котрі теж щойно почали навертатися до християнської віри (до того ж доволі нестабільно, коливаючись у своїх релігійних орієнтирах між Римом, Константинополем і традиційним поганством)⁸⁷, не встигаючи християнізувати свої північно-східні периферії. Саме тому, на наш погляд, для Святоплука найбільш доцільно було “скерувати” місію єпископа Віхінга до “нехрещеного” Потисся, “яке сам князь у війні підкорив і досягнув того, щоб з поган християнами стали”. Ці землі розташовувалися далеко від Моравської церковної митрополії архієпископа Мефодія, аж за Нітранським діоцезом Віхінга, який, власне, віддаляв їх від володінь Моймировичів. Відтак християнська місія на теренах новоприєднаного великоморавського “нехрещеного” Потисся повинна була проходити з безпосередньо сусідньої Нітрави⁸⁸.

М. Гомза схильний вважати, що перед Святоплуком стояло завдання “проникнути глибше до Нижнього Потисся”, де “його політика неминуче наштовхнулася на інтереси болгар”⁸⁹. За припущенням дослідника, під безпосереднім контролем Святоплука могли опинитися південно-східні терени у басейні річки Кереш (ліва притока Тиси), а також землі між Нижньою Тисою і Біхорськими (Західнорумунськими) горами⁹⁰. Я. Штайнгюбель переконаний, що нижньодунайська межа держави Святоплука, тобто завойованого мадярами великоморавського Потисся у період імператора Костянтина Багрянородного, розпочиналася поблизу знаменитого моста імператора Траяна (на схід від Залізних воріт – ущелини на річці Дунай на кордоні Сербії і Румунії – *О. К.*). За словами дослідника, Святоплукові володіння на півдні включали усю

J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. T. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. P. 396, 400 (карта); Константин Багрянородный. Об управлении империей. Изд. второе, исправленное / под ред. Г. Г. Литаврина. Москва : Наука, 1991. С. 164–165.

⁸¹ Див. коментар до: Konstantinos Porfyrogennētos De administrando imperio... P. 399; Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 334; Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53–54. Див. також: Kučera M. State a články k slovenskému stredoveku / zost. M. Homza. Bratislava : Libri Historiae ; Post Scriptum, 2012. S. 33; Chrzanowski W. Świętopelk I Wielki... S. 172–176; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 210–211.

⁸² Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53–54; Polek K. Wielkie Morawy a Europa Środkowa... S. 52–53.

⁸³ Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 54; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 210, 213.

⁸⁴ Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 54. Ідею про моравсько-болгарське пограниччя “аж по карпатську межу з Польщею та Руссю” обґрунтовував, зокрема, Г. Ловм’янський (див.: Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 333).

⁸⁵ Див.: Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 213–214.

⁸⁶ Ibid. S. 210–211.

⁸⁷ Див.: Dimitrov D. Boris I. Bulharský... S. 164–170; Leszka M. J., Marinow K. Carstwo Bułgarskie: polityka – społeczeństwo – gospodarka – kultura 866–971. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2015. S. 30–52, 61–69.

⁸⁸ Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 213–214.

⁸⁹ Однією із стратегічних цілей даного вектора експансійної політики великоморавського князя Святоплука у даному регіоні було оволодіння потиським відрізком давнього шляху, який з Константинополя проходив на північ. (див.: Homza M. Stredná Európa... S. 109). Про болгарський елемент на території Нижнього Потисся див.: Marek M. Cudzie etniká na stredovekom Slovensku... S. 363.

⁹⁰ Ibid.

територію пізнішого Банату і Бачки (історичні землі між Дунаєм, Нижньою Тисою, річкою Мурош (ліва притока Тиси) і Трансільванськими Альпами – *О. К.*), а їх східною межею були згадані вже Біхорські гори (*Muntii Apuseni*)⁹¹.

Водночас, на переконання К. Полека, відсутність значної концентрації археологічних знахідок моравського походження, залишків сакральної архітектури чи зосередження відповідних поселень, зокрема в околицях Сирміума та над Тисою, не дозволяє локалізувати державу Святоплука у межиріччі Тиси і Дунаю, а також на схід від Тиси⁹². Однак, як зазначалося вище, ці землі в останній чверті IX ст. могли перебувати у трибутарній чи якійсь іншій формі залежності від Великої Моравії, що уможливило реалістичність концепції М. Гомзи⁹³ та Я. Штайнгюбеля. Тому географічні межі місіонерської діяльності єпископа Віхінга гіпотетично могли охоплювати не лише терени у верхній течії Тиси, але також окреслені вище землі Нижнього та, зокрема, Лівобережного Потисся.

Уривок з “*Життя Мефодія*”, а також фрагменти листа-петиції баварського єпископату до папи Іоана IX 900 р. і твору “*Про управління імперією*” ромейського імператора Костянтина Багрянородного, за словами К. Полека, дозволяють припускати “існування неуточнених церковно-політичних зв’язків племен, котрі проживали у басейні Тиси, з моравською державою”⁹⁴. Іншими словами “надтисянські слов’яни”, підкорені близько 881 р., як зауважив Г. Ловм’янський, були тим “новонаверненим народом” (“*neophita gens*”), до якого Святоплек відправив нітранського єпископа Віхінга⁹⁵. Такого ж погляду Я. Штайнгюбель, який схильний вважати, що першим єпископським обов’язком Віхінга після висвячення у Римі, “могла бути місіонерська робота в обширному Потиссі”, яке Костянтин VII Багрянородний назвав “Великою Моравією, нехрещеною”⁹⁶.

Ми повинні, однак, визнати цілковиту й об’єктивну відсутність археологічних знахідок, котрі могли б свідчити про процес християнізації місцевого населення духівництвом з Нітранського єпископства чи іншими місіонерами. Але такий брак археологічних доказів можна пояснити надто короткотривалим перебуванням Потисся у складі володінь князя Святоплука, а також доволі швидким завоюванням його теренів мадярами⁹⁷, що звели нанівець початковий етап християнізації, котра, як відомо, є довготривалим процесом⁹⁸. Вторгнення мадярів наприкінці IX – на початку X ст. значно послабило християнські впливи у Карпатському регіоні⁹⁹ та, вочевидь, знівельовало успіхи початкової, нетривалої місіонерської діяльності єпископа Віхінга та його нітранських послідовників, зокрема, на території Потисся.

* * *

Назагал, експансійна політика князя Святоплука в останній чверті IX ст., у період найбільшої могутності держави Моймировичів, проходила у тісному зв’язку з процесом

⁹¹ Steinhübel J. Velká Morava a Bulharsko... S. 209; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 210. На переконання автора, після завоювань Святоплука болгари у Карпатському регіоні володіли лише територією Семиграддя (історичною Трансільванією – *О. К.*). Ibid.

⁹² Polek K. Wielkie Morawy a Europa Środkowa... S. 50.

⁹³ Див., зокрема, карти “Християнський латинський світ близько 884–885 років” та “Великоморавська традиція”: Homza M. Středná Európa... S. 311, 313.

⁹⁴ Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 52.

⁹⁵ Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 477.

⁹⁶ Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 213.

⁹⁷ Про вторгнення мадярів на терени Потисся див., наприклад: Steinhübel J. Velkomoravské územie... S. 60–61; Marek M. Cudzie etniky na stredovekom Slovensku... S. 27–28; Leciejewicz L. Nowa postać świata... S. 308; Kučera M. State a články... S. 31, 35–36, 97.

⁹⁸ Haussig H.-W. Historia kultury bizantyńskiej... S. 299. Натомість про політичну приналежність окреслених земель до Великої Моравії свідчать сліди скупчення населення, що походило із сучасних словацьких теренів, моравських гутницьких майстерень, а також інших виробів моравського походження, виявлених на території, розташованій на південний схід від нинішньої Словаччини (Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53).

⁹⁹ Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 493.

християнізації новоприєднаних *gentes*. З цією метою великоморавський правитель, за безпосередньої підтримки папства, започаткував процес інституалізації церковно-релігійних осередків, завданням яких була християнізація та євангелізація населення підкорених територій. Однією з таких церковних структур стало Нітранське єпископство, яке у 880 р., з волі князя Святоплука та папи римського Іоана VIII, очолив єпископ Віхінг. Як продемонстрував аналіз військово-політичної та релігійної ситуації, що склалася у Великій Моравії зазначеного хронологічного проміжку, свій перший місіонерський обов'язок після висвячення у Римі Віхінг, найочевидніше, виконував на теренах Потисся, нещодавно завойованого Святоплуком. Місія нітранського єпископа цілком вписувалася у контекст південно-східної політики великоморавського володаря.

**“EX PAGANIS CHRISTIANOS ESSE PATRAVIT”:
WHOM DID WICHING, THE BISHOP OF NITRA, GO TO CHRISTIANIZE?**

Ostap KARDASH

*State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of World History,
Centrum Studiorum Mediaevalium,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Farnikvsk, Ukraine
e-mail: ostap.kardash@gmail.com*

Summary

The article is dedicated to the problem of determination of geographical frames of the missionary activity of Wiching, the Bishop of Nitra, after his ordination in Rome by the Pope John VIII in 880. Based on the cross-analysis of the hagiographical texts, epistolary sources and other narratives of the late 9th – the first half of the 10th century, as well as some individual archaeological evidences, the author tries to reconstruct the nature of the church-political relations between the state of the Great Moravian prince Sviatopluk and the neighboring gentes in the last quarter of the 9th century and to determine, who was that “neophita gens” (mentioned in the letter of the Bavarian episcopate to the Pope John IX) to whom, by the will of Sviatopluk and the Pope John VIII, the newly ordained Bishop Wiching went on a mission. Despite the fact that the population of the territories, newly conquered or incorporated by the Great Moravian prince, was not always pagan or neophyte, Sviatopluk’s expansionist policy of the outlined period was mainly accompanied by Christianization or evangelistic missions conducted by the clergy from the Moravian archdiocese of Methodius and his suffragans. To achieve this goal the Great Moravian ruler, with the direct support of the papacy, initiated the process of institutionalization of church and religious centers, whose task was to convert the population of the newly conquered territories. Among such ecclesiastical structures the Diocese of Nitra, headed by Wiching, the suffragan of the Archbishop Methodius, was founded. The author comes to conclusion, that the mission of the last one in the first years after receiving the episcopal rank in Rome in 880 was directed to the lands of the Tysa basin, conquered by Sviatopluk around 881/882 and perfectly fit into the context of the expansionist policy of the Greater Moravian ruler.

Keywords: *The Diocese of Nitra, the Bavarian episcopate, Wiching, “neophita gens”, the Bulgarians, the Tysa River basin.*

REFERENCES

- Abraham, W. (1890). *Organizacya Kościoła w Polsce do połowy wieku XII [The Organization of Church in Poland until the middle of the XIIth century]*. Lwów: Ossoliński Publishing House (in Polish).
- Bartoňková, D., Havlík, L., Masařík, Z., Vačerka R. (Eds.). *Annales Fuldenses*. (1966). [The Annals of Fulda]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Praguae; Brunae: J. E. Purkyně University, vol. 1: *Annales et chronicae [Annals and chronicles]*, pp. 85–129 (in Latin).
- Bartoňková, D., Havlík, L., Hrbek, I., Ludvíkovský, J., Vačerka, R. (Eds.). (1969). *Bavorský episkopát si stěžuje Janu IX. na Moravany a zřízení arcybiskupství na Moravě a tři jemu podřízených biskupství [The Bavarian episcopate complains to John IX on the Moravians and on the establishment of the archbishopric in Moravia and three subordinate dioceses]*. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně

University, vol. 3: Diplomata, epistolae, textus historici varii. [Diplomas, letters, various historical texts], pp. 232–244 (in Latin).

Bendza, M. (2006). Khrystyianizatsiia polskykh zemel [The Christianization of Polish lands]. *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi: z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII st.* [Ukraine in Central-Eastern Europe: from ancient times to the end of the XVIIIth century], no. 6, pp. 134–154 (in Ukrainian).

Bláhová, M. (1999). Cyrilometodějská tradice v českých zemích ve středověku [Cyrillo-Methodian tradition in Czech lands in the Middle Ages]. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie [Central European Cyrillo-Methodian heritage]*. A. Barciak (Ed.). Katowice: Societas Scientiarum Favendis Silesiae Superioris – Upper Silesian Institute, Municipal Government in Zabrze; Polish Historical Society. Section in Katowice, pp. 135–152 (in Czech).

Bartoňková, D., Havlík, L., Hrbek, I., Ludvíkovský, J., Vačerka R. (Eds.). (1969). Boc þe man Orosius nemmed. [A book called Orosius]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 3: Diplomata, epistolae, textus historici varii [Diplomas, letters, various historical texts], pp. 336–340 (in Anglo-Saxon).

Boroń, P. (2012). Na przedpolu Bramy Morawskiej – obecność wpływów południowych na Górnym Śląsku i zachodnich krańcach Małopolski we wczesnym średniowieczu [In the foreground of the Moravian Gate – a presence of the southern influences in Upper Silesia and the western outskirts of Lesser Poland in the early Middle Ages]. *Historia Slavorum Occidentis [A History of the Western Slavs]*, no. 2 (3), pp. 36–66 (in Polish).

Buko, A. (2016). Chrześcijaństwo i poganie. O problemach interpretacji odkryć archeologicznych związanych z początkami chrześcijaństwa na ziemiach polskich [Christians and pagans. About the problems of interpretation of archaeological discoveries related to the beginnings of Christianity in Polish lands]. *Slavia Antiqua [Ancient Slavia]*, no. 57, pp. 13–51 (in Polish).

Bartoňková, D., Havlík, L., Ludvíkovský, J., Masařík, Z., Vačerka, R. (Eds.). (1967). Christiani monachii Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius [Life and Passion of Saint Wenceslaus and Saint Ludmila by the monk Christian]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 2: Textus biographici, hagiographici, liturgici. [Biographical, hagiographical, liturgical texts], pp. 186–199 (in Latin).

Chrzanowski, W. (2016). *Świętopelk I Wielki król wielkomorawski (ok. 844–894) [Svatopluk I the Great, the Great Moravian king (about 844–894)]*. Kraków: Avalon (in Polish).

Bartoňková, D., Havlík, L., Masařík, Z., Vačerka, R. (Eds.). (1966). Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum [The Chronicle of the Bohemians by Cosmas of Prague]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Prague; Brno: J. E. Purkyně University, vol. 1: Annales et chronicae [Annals and chronicles], pp. 200–203 (in Latin).

Bartoňková, D., Havlík, L., Masařík, Z., Vačerka, R. (Eds.). (1966). Dalimilova Kronika [The Chronicle of Dalimil]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Prague; Brno: J. E. Purkyně University, vol. 1: Annales et chronicae [Annals and chronicles], pp. 273–276 (in Latin).

De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus [A pamphlet about the conversion of the Bavarians and Carantanians]. (1854). *Monumenta Germaniae Historica [Monuments of the history of Germany]*. Hannover: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, vol. 11: Scriptorum, pp. 1–15 (in Latin).

Bartoňková, D., Havlík, L., Hrbek, I., Ludvíkovský, J., Vačerka, R. (Eds.). (1969). Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii [The description of cities and regions north of the Danube]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 3: Diplomata, epistolae, textus historici varii [Diplomas, letters, various historical texts], pp. 285–291 (in Latin).

Dimitrov, D. (2013). Boris I. Bulharský a Svätopluk I. Veľkomoravský v reálnom a imaginárnom svete stredoveku [Boris I Bulgarian and Svätopluk I Great Moravian in the real and imaginary world of the Middle Ages]. *Svätopluk v európskom písomníctve. Štúdie z dejín svätoplukovskej legendy [Svätopluk in European literature. Studies in the history of Svätopluk's legend]*. M. Homza (Ed.). Bratislava: Post Scriptum, pp. 162–176 (in Slovak).

Fylypchuk, M. (2014). *Slovianski poselennia VIII–X st. v ukraïnskomu Prykarpatti [Slavic settlements of the VIII–Xth centuries in the Ukrainian Precarpathian region]*. 2-nd ed. Lviv: Astroliabiia (in Ukrainian).

Bartoňková, D., Havlík, L., Masařík, Z., Vačerka, R. (Eds.). Granum cathalogi praesulum Moraviae [The core of the catalog of Moravian bishops]. (1966). *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám*

Velké Moravy [Magnaе Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]. Pragaе; Brunaе: J. E. Purkyně University, vol. 1: Annales et chronicae [Annals and chronicles], pp. 314–316 (in Latin).

Gumplowicz, M. (1907). Początki Biskupstwa Krakowskiego [The beginnings of the Bishopric of Krakow]. *Przegląd Historyczny [Historical Review]*, no. 5 (1), pp. 1–21 (in Polish).

Friedrich, G. (Ed.). (1904–1907). Hadrianus II papa Rostislavo, Sventopulco et Kocelo Methodium commendant; linguae slovenicae usum in sacris concedit; excommunicat eos, qui litteras linguae eorum vituperant. 869 post febr. 14 [The letter of the Pope Handrianus II to Rastislav, Svatopluk and Kocel, February 14. 869]. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae [The Codex of diplomas and letters of the Bohemian Kingdom]*. Pragaе: Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae; Typis Aloisii Wiesneri, vol. 1: Inde ab A. DCCCXV. usque ad. A. MCXCVII. [805–1197], pp. 7–9 (in Latin).

Haussig, H.-W. (1969). *Historia kultury bizantyńskiej [The history of Byzantine culture]*. Warszawa: State Publishing Institute (in Polish).

Bartoňková, D., Havlík, L., Masařík, Z., Vačerka, R. (Eds.). (1966). Herimanni Augiensis Chronicon [The Cronicle of Hermann of Reichenau]. *Magnaе Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnaе Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Pragaе; Brunaе: J. E. Purkyně University, vol. 1: Annales et chronicae. [Annals and chronicles], pp. 161–170 (in Latin).

Homza, M. (2014). *Stredná Európa I. Na začiatku stredoveku [Central Europe. At the beginning of the Middle Ages]*. Bratislava: Comenius University (in Slovak).

Boczek, A. (Comp.). (1836). Joannes VIII. papa Swatopluk, duci Moraviae, Methodium, a doctrina probatum, condirmatumque archiepiscopum Moraviensem, ordinato quoque ejusdem suffraganeo Wichino, episcopo Nitriensi, indulloque simul usu linguae Slavicae in sacris, remittit commendatque. Mense Junio, 880 [The letter of the Pope John VIII to the Moravian prince Svatopluk. June 880]. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae [The Codex of the Moravian diplomas and letters]*. Olomucii: Typographia of Aloys Skarnitzzi, vol. 1: 396–1199, pp. 42–44 (in Latin).

Friedrich, G. (Ed.). (1904–1907). Johannes VIII. Papa Methodium, ecclesiae Pannoniensis archiepiscopum, evocat, quod et profiteri doctrinam falsam dicatur et contra praeceptum suum, per Paulum, episcopum Anconitanum, missum, in procurandis sacris non Latina nec Graeca, sed barbara id est Slavica lingua utatur. 879 iun. 14 [The letter of the Pope John VIII to the Pannonian archbishop Methodius, June 14. 879]. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae [The Codex of diplomas and letters of the Bohemian Kingdom]*. Pragaе: Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae; Typis Aloisii Wiesneri, vol. 1: Inde ab A. DCCCXV. usque ad. A. MCXCVII. [805–1197], pp. 18 (in Latin).

Kardash, O. (2019). Problema rozmezhuвання мisionersьких сфер впливу латинських тserkovьких діотсеєв на пост-аварському просторі першої половини IX ст. [The problem of demarcation of the missionary spheres of influence of the Latin Church dioceses in the post-Avar space during the first half of the IXth century]. *Ukrainsko-uhorski etudy [The Ukrainian-Hungarian etudes]*, no. 3, pp. 7–34 (in Ukrainian).

Bartoňková, D., Havlík, L., Hrbek, I., Ludvíkovský, J., Vačerka, R. (Eds.). (1969). Konstantinos Porfyrogenētōs De administrando imperio. [About the management of the empire by Constantine the Porphyrogenetius]. *Magnaе Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnaе Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 3: Diplomata, epistolae, textus historici varii [Diplomas, letters, various historical texts], pp. 382–401 (in Ancient Greek).

Koziak, R. (2003). Cyrillometodské kresťanstvo v Malopoľsku vo svetle najnovších výskumov [Cyrillo-Methodian Christianity in Lesser Poland in the light of the latest researches]. *Ročenka katedry dejín FHPV PU 2003 [The Annual of the Department of History of FHPV PU 2003]*, pp. 9–24 (in Slovak).

Kučera, M. (2010). *Kráľ Svätopluk (830?–846–894) [King Svatopluk (830?–846–894)]*. Martin: Matica slovenská (in Slovak).

Kučera, M. (2012). *State a články k slovenskému stredoveku [Papers and articles on the Slovak Middle Ages]*. M. Homza. (Comp.). Bratislava: Libri Historiae; Post Scriptum (in Slovak).

Labuda, G. (1988). *Studia nad początkami państwa polskiego [The studies on the beginnings of the Polish state]*. Poznań: Scientific Publishing House of the Adam Mickiewicz University, vol. 2 (in Polish).

Labuda, G. (2012). *Pierwsze wieki monarchii piastowskiej [The first ages of the Piast monarchy]*. Poznań: Science and innovations (in Polish).

Leciejewicz, L. (2007). *Nowa postać świata. Narodziny średniowiecznej cywilizacji europejskiej [A New Shape of the World. The Birth of the European Medieval Civilization]*. Wrocław: Publishing House of the University of Wrocław (in Polish).

Leszka, M. J., & Marinow, K. (2015). *Carstwo Bułgarskie: polityka – społeczeństwo – gospodarka – kultura 866–971 [The Bulgarian Tsardom: politics – society – economy – culture 866–971]*. Warszawa: Scientific Publishing House PWN (in Polish).

- Herzberg-Fränkell, S. (Ed.). *Liber confraternitatum vetustior* [The senior book of congeners]. (1904). *Monumenta Germaniae Historica* [Monuments of the history of Germany]. Berolini: Apvd Weidmannos, vol. 2: *Necrologia Germaniae. Dioecesis Salisburgensis* [Necrology of Germany. The Dioecese of Salzburg], pp. 4–44 (in Latin).
- Litavrin, H. H. (Ed.). (1991). *Konstantin Bahrianorodnyi. Ob upravlenii imperiei* [Constantine the Porphyrogenetius. About the management of the empire]. 2-nd rev. ed. Moskva: Nauka (in Russian).
- Liubavskii, M. (1918). *Istoriia zapadnykh slavian (prybaltiiskikh, chekhov i poliakov)* [The History of the Western Slavs (the Baltics, Czechs and Poles)]. 2-nd ed. Moskva: Edition of M. and S. Sabashnikov (in Russian).
- Łowmiański, H. (1970). *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e.* [The origins of Poland. From the history of the Slavs in the 1st millenium A. D.] Warszawa: State Scientific Publishing House, vol. 4, p. 2 (in Polish).
- Maciejowski, W. A. (2019). *Pierwotne dzieje chrześcijańskiego kościoła u Słowian obojga obrządku* [The original history of the Christian Church of the Slavs of both rites]. Sandomierz: Armoryka (in Polish).
- Malta, M. (2017). *Chryścianizacja Czech* [The Christianization of the Czech]. *Chryścianizacja "Młodszej Europy"* [The Christianization of "Younger Europe"]. J. Dobosz, J. Strzelczyk, M. Malta. (Eds.). Poznań: Publishing House of the Adam Mickiewicz University, pp. 85–114 (in Polish).
- Marek, M. (2006). *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku* [Foreign ethnic groups in medieval Slovakia]. Martin: Matica slovenská (in Slovak).
- Marsina, R. (1993). *Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia* [The Bishopric of Nitra and its bishops from the 9th to the middle of the 13th century]. *Historický časopis* [Historical magazine], no. 41 (5–6), pp. 529–542 (in Latin).
- Marsina, R. (2000). *Political structures in Slovakia from the 7th till the 11th century. Slovaks in the Central Danubian Region in the 6th to 11th century.* M. Kučera (Ed.). Bratislava: Slovenské národné múzeum, pp. 93–106 (in English).
- Marsina, R. (2012). *Metodov boj* [Methodius fight]. 3rd ed. Bratislava: Publishing Hous of the Association of Slovak Writers (in Slovak).
- Natalska-Wiśnicka, J. (2010). *Rex Martyr. Studium źródłoznawcze nad legendą hagiograficzną św. Wacława (X–XIV w.)* [Rex Martyr. A source study on the hagiographic legend of St. Wenceslaus (Xth–XIVth centuries)]. Lublin: Werset (in Polish).
- Obolensky, D. (1997). *Dziedzictwo Cyryla i Metodego na Rusi* [Cyrillo-Methodian heritage in Rus']. *Chrześcijaństwo Rusi Kijowskiej, Białorusi, Ukrainy i Rosji (X–XVII wiek)*. [Christianity of Kievan Rus, Belarus, Ukraine and Russia (Xth–XVIIth centuries)]. J. Kłoczowski (Ed.). Kraków: Polish Academy of Sciences, pp. 55–76 (in Polish).
- Ożóg, K. (2016). *966. Chrzest Polski* [966. The Baptism of Poland]. Kraków; Warszawa: White Raven (in Polish).
- Paszkiwicz, H. (1996). *Początki Rusi* [The origins of Rus']. K. Stopka (Comps.). Kraków: Polish Academy of Sciences (in Polish).
- Pleszczyński, A. (1999). *Znaczenie polityczne i ideowe liturgii słowiańskiej w Czechach we wczesniejszym średniowieczu* [The political and ideological significance of the Slavic liturgy in Bohemia in the earlier Middle Ages.]. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie* [Central European Cyrillo-Methodian heritage]. A. Barciak (Ed.). Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Upper Silesian Institute, Municipal Government in Zabrze; Polish Historical Society. Section in Katowice, pp. 153–164 (in Polish).
- Bartoňková, D., Havlík, L., Ludvíkovský, J., Masařík, Z., Vačerka, R. (Eds.). (1967). *Pochvalnoje slovo Kirillu i Mefodiju* [A word of praise to Cyril and Methodius]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 2: *Textus biographici, hagiographici, liturgici* [Biographical, hagiographical, liturgical texts], pp. 167–176 (in Old Slavonic).
- Polek, K. (1994). *Państwo wielkomorawskie i jego sąsiedzi* [The Great Moravian state and its neighbors]. Kraków: Scientific Publishing House WSP (in Polish).
- Polek, K. (1999). *Wielkie Morawy a Europa Środkowa. Dylemy polityczne i religijne* [Great Moravia and Central Europe. Political and religious dilemmas]. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie* [Central European Cyrillo-Methodian heritage]. A. Barciak (Ed.). Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Upper Silesian Institute, Municipal Government in Zabrze; Polish Historical Society. Section in Katowice, pp. 36–73 (in Polish).
- Polek, K. (2007). *Kraków w IX i X wieku*. [Krakow in the IXth and the Xth centuries]. *Kraków: studia z dziejów miast* [Krakow: the studies in the history of cities]. J. Rajmana (Ed.). Kraków: Scientific Publishing House of the Pedagogical Academy, pp. 9–34 (in Polish).

Polek, K. (2011). Problematyka czeska i stosunki polsko-czeski we wczesnym średniowieczu w polskich badaniach historycznych i archeologicznych w ostatnim piętnastolecu [The Czech issues and the Polish-Czech relations in the early Middle Ages in Polish historical and archaeological research in the last fifteen years.]. *Historia Slavorum Occidentis [A History of the Western Slavs]*, no. 1 (1), pp. 16–64 (in Polish).

Poleski, J. (1999). Kontakty Wielkich Moraw z plemionami zamieszkującymi ziemie południowej Polski [The contacts of Great Moravia with the tribes inhabiting the lands of Southern Poland]. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie [Central European Cyrillo-Methodian heritage]*. A. Barciak (Ed.). Katowice: Societas Scientiarum Favendis Silesiae Superioris – Upper Silesian Institute, Municipal Government in Zabrze; Polish Historical Society. Section in Katowice, pp. 17–34 (in Polish).

Poleski, J. (2013). *Małopolska w VI–X wieku. Studium archeologiczne [Lesser Poland in the VIth–Xth centuries. Archaeological studies]*. Kraków: Historia Jagiellonika (in Polish).

Potkański, K. (1897). *Kraków przed Piastami [Krakow before the Piasts]*. Kraków: Publishing House of the Jagiellonian University (in Polish).

Bartoňková, D., Havlík, L., Ludvíkovský, J., Masařík, Z., Vačerka, R. (Eds.). (1967). Proloženo životie Konstantina i Mefodija [The extended life of Constantine and Methodius]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 2: Textus biographici, hagiographici, liturgici [Biographical, hagiographical, liturgical texts], pp. 164–166 (in Old Slavonic).

Sedov, V. (1995). *Slaviane v rannem Srednevekovie [The Slavs in the early Middle Ages]*. Moskva: Institute of Archeology of the Russian Academy of Sciences (in Russian).

Bartoňková, D., Havlík, L., Masařík, Z., Vačerka, R. (Eds.). (1966). Sigiberti Gemblacensis Chronica [The Chronicle of Sigebert of Gembloux]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Prague; Brno: J. E. Purkyně University, vol. 1: Annales et chronicae. [Annals and chronicles], pp. 186–188 (in Latin).

Steinhübel, J. (1995). *Veľkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku [The Great Moravian lands in North-Eastern Transdanubia]*. Bratislava: Veda (in Slovak).

Steinhübel, J. (1997). Veľká Morava a Bulharsko v dobe Rastislava a Svätopluka [Great Moravia and Bulgaria in the time of Rastislav and Svätopluk]. *Svätopluk 894–1994. Materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV. Nitra 3–6 Október 1994 [Svätopluk 894–1994. Materials from the conference organized by the Institute of Archeology of the Slovak Academy of Sciences in Nitra in cooperation with the Slovak Historical Society at the Slovak Academy of Sciences. Nitra. October 3–6. 1994]*. R. Marsina, A. Ruttkay (Eds.). Nitra: Institute of Archeology of the Slovak Academy of Sciences, pp. 207–211 (in Slovak).

Steinhübel, J. (2016). *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska [The Principality of Nitra. The origins of mediaeval Slovakia]*. 2-nd ext. ed. Bratislava: Rak (in Slovak).

Třeštík, D. (1997). *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935) [The origins of the Přemyslids. The Entry of the Czechs into history (530–935)]*. Praha: Folk news (in Czech).

Třeštík, D. (2009). *Powstanie Wielkich Moraw. Morawianie, Czesi i Europa Środkowa w latach 791–871 [The rise of Great Moravia. The Moravians, the Czechs and Central Europe in 791–871]*. Warszawa: Publishing House of the University of Warsaw (in Polish).

Třeštík, D., Dostál, B. (1991). Velikaia Moraviia i zoroždenie Cheshskoho hosudarstva [Great Moravia and the birth of the Czech state]. *Rannefeodalnye hosudarstva i narodnosti (iuzhnye i zapadnye slaviane VI–XII vv.) [Early feudal states and nationalities (the Southern and the Western Slavs of the VIth–XIIth centuries)]*. H. Litavrin (Ed.). Moskva: Nauka, pp. 87–106 (in Russian).

Urbańczyk, P. (2015). *Zanim Polska została Polską [Before Poland became Poland]*. Toruń: Scientific Publishing House of the Nicolaus Copernicus University (in Polish).

Vlasto, A. P. (2004). *Zaprovadzhenia khrystianstva u slovia. Vstup do serednovichnoi istorii slovia [The Entry of the Slavs into Christendom: An Introduction to the Medieval History of the Slavs]*. Kyiv: Yunivers (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2004). Karpatski khorvaty v etnopolitychnomu rozvytku Tsentralno-Skhidnoi Yevropy rannoho Serednovichchia [The Carpathian Croats in the ethnopolitical development of Central-Eastern Europe in the early Middle Ages]. *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi: z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII st. [Ukraine in Central-Eastern Europe: from ancient times to the end of the XVIIIth century]*, no. 4, pp. 105–132 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2005). Karpatskie khorvaty [The Carpathian Croats]. *Vestnik Sankt-Peterburhskoho universiteta. Serii 2 [Vestnik of Saint Petersburg University. Series 2]*, no. 1, pp. 133–146 (in Russian).

Voitovych, L. (2010). *Vostochnoe Prikarpatie vo vtoroi polovine I tys. n. e. Nachalnye etapy formirovaniia hosudarstvennosti [Eastern Carpathian region in the second half of the 1st millenium A. D. The initial stages of the formation of statehood]*. Rusin, no. 3 (21), pp. 5–49 (in Russian).

Voitovych, L. (2013). Povertaiuchys do khorvativ Kostiantyna Bahrianorodnoho [Returning to the Croats of Constantine the Porphyrogenetius]. *Narteks. Byzantina Ukrainensis [Nartex. Byzantina Ukrainensis]*. S. Sorochan (Ed.). Kharkov: Maidan, vol. 2: 'Ρωμαϊος: sbornik statei k 60-letiu prof. S. B. Sorochana [Ῥωμαϊος: collection of articles for the 60th anniversary of prof. S. B. Sorochana, pp. 71–101 (in Ukrainian).

Wachowski, K. (1999). Archeologia a możliwości śledzenia przeobrażeń ideologicznych w południowej Polsce w IX wieku [Archeology and the possibilities of tracking the ideological transformations in Southern Poland in the IXth century]. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie [Central European Cyrillo-Methodian heritage]*. A. Barciak (Ed.). Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Upper Silesian Institute, Municipal Government in Zabrze; Polish Historical Society. Section in Katowice, pp. 13–16 (in Polish).

Widajewicz, J. (1947). *Państwo Wiślan [The State of the Vistulans]*. Kraków: Studium of the Slavonic Jagiellonian University (in Polish).

Bartoňková, D., Havlík, L., Ludvíkovský, J., Masařík, Z., Vačerka, R. (Eds.). (1967). *Žitije Mefodija. [The Life of Methodius]. Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 2: Textus biographici, hagiographici, liturgici [Biographical, hagiographical, liturgical texts], pp. 134–163 (in Old Slavonic).

Надійшла до редакції 3 серпня 2020 р.